

чинників, характеру діяльності тощо – все це необхідно враховувати¹. Саме з цим (поряд з відсутністю відповідних методик) найчастіше пов'язана відмова експертів від вирішення завдання щодо встановлення статі автора тексту документа.

Вважаємо, що наведені в статті дані, сприятимуть розширенню можливостей судово-авторознавчої класифікаційної діагностики.

ЕКСПЕРТНА ПРАКТИКА: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ І ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Т. В. Сохранич, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

В. Г. Абросимова, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

О. М. Смоліна, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

Н. Г. Бочарова, науковий співробітник Донецького НДІСЕ

Л. Г. Сухорукова, науковий співробітник Донецького НДІСЕ

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДГОТУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто деякі актуальні питання, пов'язані з підготовленням порівняльних матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи. На прикладах з експертної практики показано значення порівняльного матеріалу для вирішення ідентифікаційних завдань.

Рассмотрены некоторые актуальные вопросы, связанные с подготовкой сравнительных материалов для проведения почерковедческой экспертизы. На примерах из экспертной практики показано значение сравнительного материала для решения идентификационных задач.

¹ Див.: Кузниченко Л. Проблемы теории и практики судебно-автороведческой классификационной экспертизы / Л. Кузниченко // Jurisprudencija. Teismo ekspertizes: teorija ir praktika. Mokslo darbai. — Vilnius : [Baltijos kopija], 2005. — Т. 66 (58). — Р. 34–39; Кузниченко Л. В. Судово-авторознавча класифікаційна експертиза: сучасний стан та перспективи розвитку / Л. В. Кузниченко // Вісн. Акад. правов. наук України. — Х., 2004. — № 1. — С. 215–222.

Як відомо, процесуальна роль судової експертизи складається з виконання слідчими (суддями) за допомогою обізнаних осіб досягнень науки й техніки з метою встановлення істини за кожною справою. Наявність у матеріалах справи, зокрема, судово-почеркознавчої експертизи посилює надійність і переконливість сукупності доказів, які підтверджують установлені факти. Разом з тим ефективність використання судово-почеркознавчої експертизи суттєво знижується у зв'язку з недоліками, яких припускаються слідчі (судді) при підготованні порівняльних матеріалів для проведення почеркознавчого дослідження.

Практика проведення почеркознавчих досліджень показує, що в експертів виникають певні труднощі, зумовлені недостатньою обізнаністю слідчих (суддів) у питаннях методики проведення даного виду експертизи. Це викликало необхідність проаналізувати експертну практику Харківського та Донецького науково-дослідних інститутів судових експертиз. За 2009 р. до них надійшло понад 1000 матеріалів для проведення почеркознавчих досліджень. Матеріали, за якими уточнювалися завдання, заявлялись клопотання про надання об'єктів дослідження, порівняльних матеріалів та ін., склали 79 % загальної кількості матеріалів, що надходили для проведення почеркознавчих досліджень. Матеріали, що поверталися без виконання, відносно загальної кількості наданих склали понад 35 %. Наведені показники свідчать про те, що значну кількість наданих на дослідження матеріалів було підготовлено й оформлено неналежним чином.

Вивчення наглядових проваджень за експертизами, матеріали яких були відправлені без виконання або за якими заявлені клопотання, дозволило встановити найбільш характерні недоліки та вади, котрих припускаються слідчі (судді) при підготованні, оформленні матеріалів і призначенні судово-почеркознавчих експертиз. Так, при винесенні постанови (ухвали) про призначення судово-почеркознавчої експертизи суди припускалися недоліків, які можна згрупувати таким чином:

1. Неясність завдання для експерта:

а) нечітко, неконкретне, невірне формулювання питань, що підлягають вирішенню;

б) неточне зазначення об'єкта дослідження, реквізитів документів, прізвища, імені та по батькові особи, яку перевіряють.

2. Відсутність відомостей про порівняльний матеріал, наданий на дослідження (відсутній перелік порівняльних зразків виконавців, що припускаються).

3. Відсутність мотивів призначення повторної експертизи.

Аналіз матеріалів, надісланих для проведення судово-почеркознавчих експертиз, свідчить про недоліки, які можна диференціювати за такими двома групами.

До першої групи можна віднести відсутність матеріалів, необхідних для проведення дослідження:

а) відсутність у наданих на експертизу матеріалах досліджуваного документа або всіх матеріалів (надіслано тільки ухвалу);

- б) надання копій досліджуваних документів і/або зразків;
- в) відсутність матеріалів первинних експертиз у разі призначення повторної експертизи: висновку первинної або попередніх експертиз, порівняльного матеріалу, що використовувався при проведенні первинної (попередніх) експертиз;

Друга група включає відсутність або недостатність порівняльного матеріалу:

- а) відсутність або недостатня кількість вільних зразків почерку, підписів;
- б) недостовірність вільних зразків почерку, підписів;
- в) відсутність вільних зразків почерку, підписів, відповідних досліджуваним об'єктам: за змістом, умовами, видом документа, цільовим призначенням, способом виконання;
- г) відсутність вільних зразків почерку, підписів, що зіставляються з досліджуваним, за часом виконання;
- г) відсутність або недостатність (у тому числі зразків, що не зіставляються) експериментальних зразків почерку, підписів¹.

Проведене нами узагальнення показує, що підготування порівняльних матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи залишається важливою й досить актуальною проблемою. Можливість вирішення експерт-почеркознавцем поставлених питань за сутністю залежить перш за все від інформаційної достатності порівняльного матеріалу, тобто його належної якості та достатньої кількості.

Для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертіві вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки рукопису тексту, рукописних буквених і цифрових записів (підписів) особи, яка підлягає ідентифікації.

Належна якість зразків обумовлюється зіставленням їх за часом виконання та видом документа, мовою, змістом, матеріалом письма, способом виконання і, якщо це можливо, умовами виконання.

Достатня кількість зразків – це такий їх обсяг, який забезпечує можливість повного та всебічного зіставлення всіх ознак, які містяться в досліджуваному тексті, записі, підписі. Єдині рекомендації за кількістю зразків,

¹ Див.: *Абросимова В. Г.* Щодо питання підготовки та оформлення матеріалів для призначення судово-почеркознавчої експертизи за справами, які пов'язані з розглядом спорів у господарському судочинстві / В. Г. Абросимова, Т. В. Сохранич // Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии : матер. междунар. науч.-практ. конф., 20-21 сент. 2007 г. — Симферополь. : ДИАЙПИ, 2007. — С. 133–135; Сохранич Т. В. Актуальні питання підготовки матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи / Т. В. Сохранич, В. Г. Абросимова, О. М. Смоліна // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засідання «круглого столу», присвяч. 10-річчю створення Севастополь. відділення Харків. наук.-досл. ін-ту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, Севастополь, 10–11 черв. 2010 р. / МНОУ, ХНДІСЕ. — Х. : ХНДІСЕ, 2010. — С. 66-67.

що надаються, навести неможливо. Як правило, вільних зразків почерку має бути не менше ніж на 15 аркушах, підписів – не менше 15 аркушів, експериментальних зразків почерку – не менше 10–15 аркушів, експериментальних зразків підписів – на 5–7 аркушах¹.

Вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (буквені та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до порушення кримінальної (відкриття цивільної, адміністративної чи господарської) справи й не пов'язані з її обставинами; умовно-вільними є зразки, виконані певною особою до виникнення справи, але пов'язані з обставинами цієї справи, або виконані після виникнення справи, але не у зв'язку з її обставинами; експериментальні зразки – це такі, що виконані за завданням слідчого (судді) у зв'язку з призначенням даної експертизи².

Вільні зразки є найбільш інформативними, оскільки виконуються без умисної зміни ознак почерку й підписів. Вільними зразками можуть слугувати рукописи (тексти, підписи), що стосуються службового листування, автобіографії, особисто заповнені анкети, заяви, листи, підписи в установчих, приватизаційних документах, посвідченнях, заявах про видання паспорта, платіжних відомостях, касових ордерах, пенсійних справах, платіжних відомостях та ін. Вільні зразки рукописів (почерку й підписів) є необхідним порівняльним матеріалом, без них неможливо провести повне та всебічне дослідження. Тому за різноманітними категоріями справ експерти порушують клопотання про надання саме таких зразків. Так, у кримінальній справі за фактом розтрачання грошових коштів слідчий призначив почеркознавчу експертизу з метою вирішення питання про встановлення справжності підписів від імені П. у договорах застави, позики. Як порівняльні матеріали надано тільки експериментальні зразки підписів П. Клопотання експерта про надання вільних зразків почерку й підписів П. залишилося без відповіді. Під час вивчення експериментальних зразків експерт звернув увагу на ознаки уповільнення рухів (звивистість окремих штрихів, тупі точки початку й закінчення штрихів), нестійкість розміру та розставлення письмових знаків, деформацію деяких письмових знаків. Наведене свідчало про те, що зазначені зразки виконано зміненими рухами, а тому експерт мусив повідомити про неможливість надання висновку за цими зразками.

Інший приклад стосується проведення почеркознавчого дослідження за кримінальною справою за фактом шахрайства. Об'єктами дослідження були підписи від імені 56 осіб. Відносно 36 осіб слідчий не надав їх вільні зразки підписів і почерків. У постанові про призначення експертизи він вказав, що вільних зразків осіб, від імені яких виконано зазначені

¹ Див.: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (за станом на 2 червня 2009 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Див.: Там само.

досліджувані підписи, не надані через те, що особи є неписьменними та за іншими підставами. На етапі огляду й попереднього дослідження порівняльного матеріалу експерт дійшов висновку про те, що більша кількість осіб, що перевіряються та вільні зразки яких відсутні, мають підписний почерк високого ступеня виробленості. У зв'язку з цим експерт заявив клопотання про надання необхідних порівняльних матеріалів (вільних зразків підписів і почерків). Клопотання було задоволено, що дозволило експерту провести повне дослідження та дати обґрунтований і об'єктивний висновок. Таким чином, попередня відмова слідчого надати вільні зразки підписів і почерків осіб, що перевіряються, була безпідставною.

До інших обов'язкових вимог належить безсумнівність походження вільних зразків, рукописів. Це перевіряється слідчим (суддею), який призначає експертизу. Перевірка проводиться шляхом зіставлення результатів пред'явлення й огляду інших реквізитів документа; зіставлення вільних зразків почерку зі зразками, що виконані тією самою особою за спеціальним завданням слідчого (суду); зіставлення даних пред'явлення одних і тих самих документів різним особам. Особливо старанно має перевірятися достовірність порівняльного матеріалу, що надається учасниками судового розгляду, оскільки ці зразки теоретично можуть бути тенденційно та вибірково підібрані й надані особами, які зацікавлені в необ'єктивному вирішенні справи.

Відповідно до загальних положень методики почеркознавчої експертизи зразки мають бути такими, що порівнюються та зіставляються з досліджуваними об'єктами: виконані тією самою мовою, з використанням того самого алфавіту, що й досліджуваний рукопис (текст, підпис). Крім того, зразки повинні відповідати досліджуваним документам: за часом виконання (при дослідженні рукописів з великим розривом у часі експерт повинен мати відомості: про вік, освіту, спеціальність, писемну практику певної особи, перенесені нею захворювання); за цільовим призначенням і змістом (ці обставини часто визначають варіант почерку, що використовується пишучим); за способом виконання (незвичною пишучою рукою, з наслідуванням друкованому шрифту).

Прикладом останнього є почеркознавча експертиза, проведена в Харківському НДІСЕ за цивільною справою за позовом Р. до А. про встановлення батьківства та стягнення аліментів. Для дослідження надано лист, рукописний текст якого виконано з елементами наслідування друкованому шрифту. Як порівняльний матеріал експерту надано зразки почерку А., виконані скорописом, тобто ці зразки не відповідали досліджуваному документу за способом виконання. Експертизу було виконано тільки після надання порівняльних матеріалів, що зіставляються.

Наступне актуальне питання, яке пов'язане з підготовкою порівняльного матеріалу – це одержання не тільки вільних, а й експериментальних зразків. Необхідність надання експериментальних зразків почерку, підписів обумовлена тим, що вони дають змогу:

- провести додаткову перевірку достовірності вільних зразків;
- заповнити прогалини в обсязі та якості вільних зразків (відсутність серед останніх відповідних досліджуваним різних варіантів рукописів, подібних за змістом, буквеним і штриховим складом);
- в окремих випадках провести експертне дослідження за відсутністю вільних зразків.

Експериментальні зразки мають бути виконані тією самою мовою, з використанням того самого алфавіту, що й досліджувані графічні об'єкти, а також зіставлятися з ними за матеріалом письма, способом виконання і, по можливості, змістом.

Слідчий (суддя) повинен особисто керувати процесом відбирання експериментального порівняльного матеріалу, що гарантує достовірність і доброякісність останнього. При підготовці до відбирання експериментальних зразків слід визначити: мету відбирання (одержання звичайних зразків, для відбирання яких не треба створювати спеціальні умови, або спеціальних – для відбирання яких мають бути створені спеціальні умови, максимально наближені до умов виконання тексту документа (підпису), який підлягає експертному дослідженню); умови відбирання (поза, звичність пишучого приладу, використання окулярів); обсяг відібраних зразків (кількість аркушів з текстом, підписами); характер необхідних зразків (тексти буквені чи цифрові, підписи); матеріал письма (бланки, папір з лініюванням або без нього, папір розграфлений та розліняний від руки), вид пишучого приладу.

Це підтверджується експертною практикою. Так, у цивільній справі за позовом К. про відновлення її на роботі, викликало сумнів виконання самою К. рукописного запису дати «27.12.2006» в заяві від її імені про звільнення з роботи. На етапі огляду (аналізу) досліджуваного графічного об'єкта експерт звернув увагу на те, що положення повздовжніх осей письмових знаків ліво-нахильне, цифри виконано окремими рухами. Ці письмові знаки відрізнялися від загального рукописного тексту заяви за розміром (були менше), за розставленням (було менше). Наведене викликало необхідність надання додаткових експериментальних зразків почерку К. у вигляді цифрових записів «27.12.2006», виконаних з лівим нахилом, у середньому та повільному темпах, а також обмежених місцем виконання. Надання відповідного за якістю порівняльного матеріалу дозволило вирішити питання в категоричній формі.

Позитивне значення експериментальних зразків почерку, підписів полягає в можливості їх відбирання в необхідних для проведення експертизи вигляді та кількості, а також їх достовірності, належності певній особі. У деяких випадках (дослідження рукописів, виконаних під дією «збиваючих» чинників) експериментальні зразки мають суттєве значення, а їх відсутність не дає змоги вирішити поставлені перед екпертом питання.

Негативний аспект відбирання експериментальних зразків полягає в можливості умисної зміни виконавцем свого почерку, підписів. На сучасному етапі ця тенденція поширюється. Тому, якщо експерту надано достатні

за кількістю, безсумнівні, відповідні за якістю, вільні зразки почерку й підписів, надання експериментальних зразків, виконаних зміненими рухами, не має суттєвого значення для вирішення ідентифікаційних завдань.

Як зразки також можуть бути надані документи, виконані певною особою до виникнення справи, але у зв'язку з нею або після виникнення справи, але не у зв'язку з її обставинами. Такі зразки прийнято називати умовно-вільними. Їх виконання не виключає можливості умисної зміни пишущим навичок свого почерку. Наявність умовно-вільних зразків не виключає обов'язкового надання вільних зразків рукописів (почерку, підписів) певної особи.

Таким чином, питання підготовки матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи залишається актуальним, оскільки належна якість і достатня кількість порівняльного матеріалу забезпечують проведення повного та всебічного експертного дослідження та надання обґрунтованого й об'єктивного висновку.

Д. И. Гайдамакина, старший научный сотрудник Харьковского НИИСЭ,

О. И. Суетнова, старший научный сотрудник Харьковского НИИСЭ

ОБ УСТОЙЧИВОСТИ ОБЩИХ ПРИЗНАКОВ ПОЧЕРКА ПРИ ПИСЬМЕ НЕОБЫЧНЫМ ПИШУЩИМ ПРИБОРОМ НА НЕОБЫЧНОЙ ПОВЕРХНОСТИ

Розглянуто випадки з експертної практики щодо дослідження рукописних записів, виконаних незвичними пишущими приладами на незвичній поверхні, та проаналізовано зміни загальних ознак почерку, які з'являються внаслідок такого виконання.

Рассмотрены случаи из экспертной практики по исследованию рукописных записей, выполненных необычными пишущими приборами на необычной поверхности, и проанализированы изменения общих признаков почерка, которые появляются вследствие такого выполнения.

В експертній практиці достатньо часто проводяться дослідження рукописних записів, виконаних незвичним пишущим прибором на незвичному матеріалі письма, однак питання про вплив властивостей пишущого прибора і підложки на ознаки почерку вивчене мало. Експертна практика показує, що вид пишущого прибора і підложки іноді викликають деякі суттєві зміни ознак почерку виконавця. Правильне пояснення природи таких змін при вирішенні ідентифікаційних і діагностичних завдань має важливе значення.